

“SHOHNOMA”NING BARDAVOM AN’ANALARI

Habibullo Jo‘rayev

Filologiya fanlari doktori, professor
Farg‘ona davlat universiteti

Dilnavoz Anvarova

FarDU adabiyotshunoslik kafedrası magistranti
dilfuzadadaboyeva1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada Firdavsiy ijodidagi o‘lmas g‘oyalar, “Shohnoma” an‘analarining o‘zbek mumtoz adabiyoti namunalarida aks etishi, xususan, Alisher Navoiyning tarixga oid asarlaridagi umumbashariy va zamonaviy jihatlar tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy voqelik, badiiy ijod, tarixiy haqiqat, an‘ana, zamonaviylik, badiiy to‘qima, g‘oyaviylik, estetik ta‘sir.

THE ENDURING TRADITIONS OF THE SHAHNAMEH

ABSTRACT

The article analyzes the immortal ideas in Firdavsi's work, the reflection of the traditions of "Shohnoma" in the examples of Uzbek classical literature, in particular, the universal and modern aspects of the historical works of Alisher Navoi.

Keywords: Social reality, art, historical truth, tradition, modernity, artistic texture, ideology, aesthetic influence.

НЕПРЕХОДЯЩИЕ ТРАДИЦИИ ШАХНАМЕ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются бессмертные идеи в творчестве Фирдавси, отражение традиций «Шохнома» на примерах узбекской классической литературы, в частности, универсальные и современные аспекты исторических произведений Алишера Навои.

Ключевые слова: Социальная реальность, искусство, историческая правда, традиция, современность, художественная ткань, идеология, эстетическое воздействие.

Sharq, xususan, o‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida keng tarqalgan va badiiy jihatdan qayta-qayta ishlangan obrazlar tizimi mavjud. Har bir adib u yoki bu obrazga murojaat qilar ekan, ana shu obraz orqali o‘z g‘oyalari, voqelikka munosabati, falsafiy-estetik qarashlarini ifodalashga harakat qilgan. Jumladan, adolat va nohaqlik, ezgulik va yovuzlik, sadoqat va bevafoqlik, mardlik va xoinlik singari yetakchi mavzular badiiy ifodasida bunday an’anaviy obrazlarning ahamiyati katta bo‘lgan. [4. 2]

Masalan, Zahhok qissasi Abulqosim Firdavsiy “Shohnoma”sida keng miqyosda badiiy ishlangan yovuzlik timsoli haqidagi alohida adabiy asardir. “Shohnoma” muallifi zolim Zahhokni mamlakatni xarob qilgan, o‘z nafi va murodi yo‘lida hech narsadan qaytmaydigan qattol va beshafqat kimsa sifatida talqin etgan. Qadimgi Eron tarixida zulm va adolatsizlik borasida o‘chmas iz qoldirgan mazkur hukmdor ko‘plab badiiy, tarixiy asarlarda ham o‘z ifodasini topgan.

O‘z hayoti mobaynida nafaqat ulug‘ shoir va mutafakkir, balki ulkan davlat arbobi bo‘lgan Alisher Navoiy ham o‘zining adolatparvarlik maslagi, insonparvarlik g‘oyalaridan kelib chiqib, Zahhok obraziga murojaat qilgan. Chunonchi, shoirning “Tarixi muluki Ajam” asarida insoniyat tarixida mash’um iz qoldirgan mazkur hukmdorga alohida o‘rin ajratilgan. Bu bejiz emas, albatta. Davlat boshqaruvida faol ishtirok etgan Navoiy xalq uchun har qanday zulm ofat keltirishi, mamlakatni xarobalikka yetaklashi, taraqqiyotni barbod qilishini chuqur anglagan. “Ilkimdin kelgancha zulm tig‘in ushotib, mazlumlar yarasig‘a marham qo‘ydim”, deydi shoir bir o‘rinda. Ana shu printsipti hayotiy shoriga aylantirgan Alisher Navoiy badiiy-lirik asarlarida ham zulm va adolatsizlikka qarshi o‘z qarashlarini bayon etgan. Jumladan, “Vaqfiya” asarida quyidagi mashhur ruboiysini keltiradi:

To hirsu havas xirmani barbod o‘lmas,
To nafsu havo qasri baraftod o‘lmas,
To zulmu sitam jonig‘a bedod o‘lmas,
El shod o‘lmas,, mamlakat obod o‘lmas.. [2. 24]

Ana shunday insonparvarlik pozitsiyasida turib, Alisher Navoiy “Tarixi muluki Ajam”da Zahhok haqidagi ma’lumotlarga o‘rin ajratar ekan, unga Eron tarixida mash’um iz qoldirgan hukmdor sifatida baho beradi. Muallif mazkur asarning tarixiy xarakterda ekanligini nazarda tutib, u haqdagi ma’lumotlarni quyidagi faktlar va hayotiy detallar bilan boyitadi. “Zahhok binn Mardos chun Jamshid qatlidin so‘ng Pors taxtin oldi, zulmu sitam og‘oz qildi. Tengri taolo Hud alayhissalomni yibordi. Aning da’vatin Shaddod qabul qilmadi. Tengri taolo ani va qavmini ranjul aqim bila halok qildi va Shaddod o‘g‘li Mazid podshoh bo‘ldi. Va Ibrohim alayhissalom aning

zamonida erdi. Va Yusuf alayhissalom ham anda mutavallid bo'ldi (tug'ildi) va Hud alayhissalom dinig'a kirdi".(4)

"Shohnoma"da temirchi Kova haqidagi tarixiy ma'lumotlar yuksak badiiy ifodasini topgan. Zero, zulm va zo'ravonlik avjiga chiqqan bir pallada xalq orasidan mard va jasur yetakchilar maydonga chiqishi tarixdan ma'lum. Alisher Navoiyning "Tarixi muluki Ajam" asarida ham temirchi Kova boshchiligidagi xalq qo'zg'oloni va uning ixcham tarixiy-badiiy tafsiloti beriladi. Bu, albatta, asarning ilmiy-tarixiy qimmatini oshirish bilan birga, o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida "Shohnoma" an'analari bevosita davom etganligidan dalolatdir.

Ammo Abulqosim Firdavsiy ham, Alisher Navoiy ham o'z davri ilm-fani darajasi, saviyasidan yuqori ko'tarila olmasligi tabiiy edi. Masalan, Zahhokning yelkalaridan ikkita ilon o'sib chiqishi, ular har kuni ikkita yosh yigitning miyasi bilan oziqlanishi mifologik tushunchalar hamda afsonaviy tasavvurlar asosida berilgan. Chunonchi, Zahhokning ming yil saltanatni boshqarganligini ham shunday hol deb hisoblash mumkin. Ammo biz uchun mualliflarning g'oyaviy-badiiy niyatlari, falsafiy-estetik maslaklari muhimdir. Har ikki muallif zulm qanchalik tantana qilmasin, bir kun kelib intihosiga yetishi, zolim esa albatta jazoga mustahiq ekanligini ta'kidlaydilar. Zero hukmdorlar o'tkinchi, xalq esa boqiydir. Shuning uchun ham Zahhokdek dahshatli toj egasi Kova singari oddiy xalq vakili bo'lgan temirchining sa'y harakati bilan yo'qlikka mahkum bo'ladi.

Firdavsiydan ijodiy ilhomlansa-da, Alisher Navoiy o'z davri tushuncha va saviyasidan birmuncha yuqoriga ko'tarila olgan, tarixiy fakt va ma'lumotlarga real qarashga intilganligi ko'zga yaqqol tashlanib turadi. Masalan, u Zahhokning yelkalarida maraz (yara) paydo bo'lganligini, unga yangi qatl etilgan kishilar miyasi malham bo'lishini aytgachgina, rivoyatlarda keltirilgan ilonlar haqidagi tafsilotlarni qistirib o'tadi. Zahhok zulmini yanada ta'kidlash ma'nosida agar qatl etish uchun gunohkor kishi topilmasa odamlar orasidan chek (qur'a) tashlatib, qurbon tanlashini bayon etadi. Bu esa muayyan g'oyaning badiiy ifodasida an'analardoirasidan yuqori ko'tarilish edi, deyish mumkin.

Shu o'rinda Firdavsiyning ham, Alisher Navoiyning ham o'tmishga oid voqea-hodisalar tasvirida har bir davr uchun o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan muhim xususiyatlar mavjudligini ta'kidlash lozim. E'tibor berilsa, Zahhokning yelkalarida o'sib chiqqan ilonlar qurbon qilingan insonlarning yuragi yoki boshqa biror a'zosi bilan emas, aynan miyasi bilan oziqlanadi. Bugungi kunda ham vayronkor g'oyalar bilan qurollangan turli yot mafkuraviy oqimlar, ayniqsa, yoshlarning miyasini zaharlashga, ongini bulg'ashga intilayotganligini esga olsak, har ikki ulug' so'z san'atkorlarining ijodida zamonaviylik ham mujassamligi ko'zga tashlanadi.

Alisher Navoiy asaridagi tarixiy ma'lumotlardan keyin keltirilgan she'r, Sharq adabiyoti namunalariga xos bo'lgan "qissadan hissa" vazifasini o'taydi. Unda yomonlik jazosiz qolmasligi, har bir narsa-hodisaning chek-chegarasi, o'lchovi borligi badiiy ifodalanadi:

Falak to erur zulm qilmoqqa xos,
Emas zolimu odil andin xalos.
Qilib qatl Zahhokni to'ymadi,
Faridunni dag'i quruq qo'ymadi. [3. 188]

Mumtoz adabiyotdagi an'anaga binoan behad zulmdan so'ng adolat g'alaba qilmog'i, zolim shoh o'rniga albatta odil hukmdor taxtga o'tirishi kerak. Shuning uchun ham yuqorida hikoya qilingan Zahhokning qatliga sabab bo'lgan Faridun vayron qilingan yurtni obod qilib, osoyishtalik o'rnatadi. Navoiy bu haqda shunday yozadi: "Faridun yaxshi axloqlik olim va odil podshoh erdi. Olam ahlin adolat bila xushhol qilib, Zahhok javridin topqon zahmlarig'a adl bila marham qo'ydi va qolg'on ummolqakim, odiyler erdilar, daf' qildi va Kova ohangarni ulug' tarbiyat qilib, tayammun uchun aning yig'ochqa bog'lab alam (bayroq) qilg'on saxtiyonini murassa' qildikim, darafshi Koviyoni ani derlar. Va olamning aksar bilodin oldi".

Ko'rinadiki, Alisher Navoiy Firdavsiy an'alarining davomchisigina emas, balki o'z davrining peshqadam davlat va jamoat arbobi sifatida adolat, tinchlik, xalqparvarlik, insonparvarlik g'oyalarini tarixga oid asarlariga ham singdiradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi Istiqlol sharoitida Sharq mumtoz adabiyotining nodir namunalaridan bo'lgan "Shohnoma"ning bardavom an'alarini, umumbashariy g'oyalarini tadqiq etish yanada dolzarblik kasb etmoqda. Bu an'analarning, ayniqsa, Alisher Navoiy ijodiy merosiga mansub asarlar misolida atroflicha tahlilga tortilishi, badiiy jihatlari kengqamrovli tadqiq etilishi o'zbek shohnomashunosligi genezisini ilmiy-nazariy jihatdan tekshirilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Firdavsiy. "Shohnoma". T.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" nashriyoti. 2018
2. Alisher Navoiy. Vaqfiya. – T.: "Fan". 1991.
3. Alisher Navoiy. Asarlar. XV jildlik. 14-jild. – T.: "Fan". 1967
4. Ma'naviyat sarchashmasi. "Sirli olam" oynomasi. 1994. 4-son.